

УДК 911+504

В. В. ДЯДЧЕНКО, канд. хім. наук, доц., **Г. В. КАРАКУРКЧИ**, канд. техн. наук,
С. Ю. ПЕТРУХІН, канд. техн. наук, **А. В. ДЯДЧЕНКО**

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Е. О. КОЧАНОВ, канд. військ. наук, доц., **Н. В. МАКСИМЕНКО**, канд. геогр. наук, доц.,
А. В. ШУМІЛОВА

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 6, м. Харків, Україна 61022

e-mail: nadezdav08@gmail.com

ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ СТРУКТУРИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН КРИТЕРІЯМ МСОП

Мета. Проаналізувати законодавчі бази України та провідних країн Європи (Польщі, Німеччини, Великої Британії, Франції) щодо історії створення, розвитку та сучасної структури природоохоронних територій. **Результати.** На основі отриманих даних зроблено розподіл та порівняння категорій природоохоронних територій Польщі, Німеччини, України, Великої Британії і Франції з критеріями Міжнародної спілки охорони природи (МСОП). **Висновки.** Визначено перспективні напрямки розширення площ ПЗФ названих країн, згідно вимогам МСОП.

Ключові слова: природоохоронні території, критерії МСОП, національні парки, заповідники, заказники, пам'ятки природи, регіональні ландшафтні парки, резерват, екологічне законодавство

Dyadchenko V. V., Karakurchi G. V., Petruhin S. Y., Dyadchenko A. V.,

National Technic University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Kochanov E. O., Maksymenko N. V., Shumilova A. V.

V. N. Karazin Kharkiv National University

ASSESSMENT OF CONFORMITY ENVIRONMENTAL TERRITORIES OF EUROPEAN COUNTRIES TO CRITERIA OF IUCN

Development of ecological networks in Europe began before adoption the norm of International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN). Now, different countries have there are different categories of conservation areas. **Purpose.** Assessment of conformity environmental territories of European countries and Ukraine to the categories of IUCN. **Methods.** Literature search, analysis environmental law of European countries and Ukraine, statistical analysis and logical assessment of the possibilities for inclusion protected areas to the categories of IUCN. **Results.** Analyzed of environmental law of European countries (Poland, Germany, United Kingdom, France), his the history and present structure of protected areas. On the basis of the data carried out distribution and comparison of categories of protected areas in Poland, Germany, Ukraine, Great Britain and France with the IUCN criteria. Defined of perspective directions of expansion of protected areas of these countries, according to IUCN requirements. **Conclusion.** Ukraine has a very low percentage of protected areas among European countries and it should be gradually increased. According to the research, in Ukraine there is an urgent need to increase the area of protected areas in categories I and III IUCN, namely strict protection areas (reserves) and natural monuments. For France, it is necessary to create conservation areas that meet the IUCN category, and for the UK - III category of IUCN.

Keywords: protected areas, the IUCN criteria, National Parks, Wilderness Area, National Monument, species management area, Regional Landscape Parks, Protected Area with sustainable use, Protected Landscape.

Дядченко В. В., Каракуркчи Г. В., Петрухин С. Ю., Дядченко А. В.,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Кочанов Э. А., Максименко Н. В., Шумилова А. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ОЦЕНКА СООТВЕТСТВИЯ ПРИРОДООХРАННЫХ ТЕРИТОРИЙ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН КРИТЕРИЯМ МСОП

Цель. Проанализировать законодательные базы Украины и ведущих стран Европы (Польши, Германии, Великобритании, Франции) по истории создания, развития современной структуры природоохранных территорий. **Результат.** На основе полученных данных осуществлено распределение и сравнение категорий природоохранных территорий Польши, Германии, Украины, Великобритании и Франции с критерия-

ми МСОП. **Выводы.** Определены перспективные направления расширения площади ПЗФ названных стран, согласно требованиям МСОП.

Ключевые слова: природоохранные территории, критерии МСОП, национальные парки, заповедники, памятники природы, региональные ландшафтные парки, резерват, экологическое законодательство

Вступ

За останні десятиріччя кількість охоронюваних природних територій та їх площа у світі збільшились більше ніж удвічі: нині під охороною перебуває понад 12 % поверхні суходолу. Природоохоронні території відіграють ключову роль на Землі у збереженні її природного каркасу, відтворенні життя та біологічного різноманіття.

Країни Західної та Центральної Європи (Англії, Франції, Швейцарії, Німеччини, Чехії, Польщі та ін.) демонструють досить високу частку територій, що належать до заповідних. Приміром, у Швейцарії заповідна площа становить 18,5 %, Австрії – 25 %, Німеччині – 24%, Польщі – 33%. Площа заповідних земель в Україні у 2,5 рази менша від середньоєвропейської і становить лише 6,3% [5].

Тенденції розвитку національної мережі природоохоронних територій, в першу чергу об'єктів природно-заповідного фонду, за цей період були близькими до світових. Так, за роки незалежності площа при-

родно-заповідного фонду України зростає більш ніж удвічі, проте вона є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15,3. Площа заповідних земель у Європі на одну людину становить близько 2220 м² при 570 м² в Україні. Відсоток заповідності, який до 2006 року планувалось довести до 7% від площі держави, а до 2015 року – 15% не досягнутий і дотепер. [6,7,8].

Метою роботи є порівняльний аналіз природоохоронних територій розвинутих країн Європи та України за критеріями МСОП

Методи дослідження – літературний пошук, аналіз вітчизняного та іноземного законодавства щодо природоохоронної галузі, статистичний аналіз та логічна оцінка можливостей віднесення досліджуваних природоохоронних територій до категорій МСОП.

Результати досліджень

З початком ХХ століття збільшилися території використання земель, висока щільність населення та різкий ривок урбанізації при великій мозаїчності природних і соціально-економічних умов життя та порівняно обмежених територіальних ресурсах у країнах Європи обумовили досить ранню появу природоохоронних територій. А на початку ХХІ століття більш, ніж ½ всіх природоохоронних територій світу та понад 1/3 їх загальної площі знаходиться на території Європи [3,5].

Екологічне законодавство Великої Британії. Діюче екологічне законодавство Великої Британії базується на деяких історичних аспектах. Зародження і розвиток правового регулювання природокористування Великої Британії починається з 1066 року після захоплення Англії норманнами та оголошення лісових масивів заповідниками.

Більшість ранніх законів відображають тенденцію регулювання на центральному рівні тільки найбільш небезпечних і значимих питань. Ця тенденція зберігається

і в теперішній час. В роки формування британського екологічного права закони розглядалися в якості інструментів швидкого рішення спеціальних проблем в надзвичайних обставинах. В результаті екологічне законодавство було традиційно фрагментовано серед більшості статутів, багато з яких охоплюють питання, які мало пов'язані з охороною оточуючого середовища. В 1949 році підписано Акт «Про національні парки і доступ в природну зону», який зіграв роль основного закону в системі охорони природних зон і збереження природи в Британії.

Нарівні з національними парками в Англії створювалися ділянки, що викликали великий науковий інтерес, які в законодавстві були визначені як «території спеціального наукового інтересу». Особливістю Національних парків Великої Британії є той факт, що в них продовжують жити британці, які здавна займали цю територію. Таким чином, в цих парках охороняються не окремі компоненти природи, а в цілому

весь сільський устрій життя з традиціями сільськогосподарського виробництва та організацією праці і побуту.

На сьогоднішній день у Великій Британії існує 15 національних парків, які становлять 17 % від загальної площі [1,2].

Екологічне законодавство Франції. Франція є однією з перших країн світу, яка створила Міністерство навколишнього середовища, а Закон про природні пам'ятки та об'єкти від 2 травня 1930 року містить головні положення про охорону навколишнього природного середовища сучасної Франції [11]. У Франції існує два типи заповідників:

- національні заповідники, що класифікуються у відповідності з рішенням міністра екології та сталого розвитку;
- регіональні заповідники, що класифікуються у відповідності з рішенням місцевого органу влади [10].

На сьогоднішній день у Франції існує 166 національних заповідників та 138 регіональних, а також 6 природних заповідників на о. Корсика. Територія заповідників займає 5,2 % від загальної площі Франції. До цього ж, у Франції існує 10 національних парків, які займають 8,8 % від загальної площі Франції [12].

Екологічне законодавство Німеччини. Німеччина представляє абсолютно унікальний тип держави в плані формування екологічного законодавства і реалізації екологічної політики. Право охорони навколишнього середовища Німеччини засновано виключно на еколого-орієнтовних принципах: принцип мінімального вторгнення, принцип збереження навколишнього сере-

довища, принцип заподіювача шкоди і принцип кооперації.

Відповідно до класифікації, що була визначена Міжнародним союзом охорони природи, охоронні території підрозділяють на п'ять головних категорій:

- 1) науковий резерват;
- 2) національний парк;
- 3) пам'ятник природи;
- 4) природний резерват;
- 5) ландшафт, що охороняється.

Однак для Німеччини характерний розподіл охоронних територій на шість категорій, які тісно пов'язані між собою [1]:

1. Заповідники (3,8 % від загальної площі країни).
2. Національні парки (2,9 % від загальної площі країни).
3. Пам'ятники природи.
4. Біосферні резервати (3,5 % від загальної площі країни).
5. Ландшафтний заказник (28,4 % від загальної площі країни).
6. Біотопи, що охороняються законом (27 % від загальної площі країни).

Екологічне законодавство Польщі. Відповідно до Закону про охорону природи від 16 квітня 2004 р. встановлено форми охорони природи, показані у таблиці 1. Кожна з них відіграє різну роль у польській системі охорони природи і вони служать різним цілям. Саме тому вони мають різний режим охорони і сферу застосування обмежень у використанні.

Національний парк являє собою найвищу форму охорони природи, що займає площу, яка підлягає захисту не менше

Таблиця 1

Форми охорони природи Польщі на 02.08.2016 [13]

№.	Форми охорони природи	Кількість	Площа, га
1.	Національні парки	23	314684
2.	Природні заповідники	1486	165733
3.	Ландшафтні парки	122	2606038
4.	Області заповідних ландшафтів	396	7096929
5.	Зони Natura 2000	145 зон спеціальної охорони (птахи) 849 зон спеціального збереження	9426142
6.	Пам'ятки природи	30258	-
7.	Геосайти	172	905
8.	Екологічні області	7539	51844
9.	Декоративні природні комплекси	253	95870

1000 га. Створений для збереження біорізноманіття, ресурсів живої і неживої природи і ландшафтних цінностей, відновлення належного стану ресурсів і елементів природи. Площа національних парків розділена на більш дрібні частини, які мають різний ступінь охорони. Туристичний трафік дозволений в національних парках тільки в спеціально відведених місцях, а в зони суворої охорони допуск відвідувачів заборонений.

Заповідники охоплюють такі області, де зберігаються в природному або слабо зміненому стані екосистеми, а також елементи неживої природи, які мають особливі екологічні, наукові, культурні та ландшафтні цінності. На відвідування необхідно подавати запит і отримувати спеціальний дозвіл.

Ландшафтні парки охоплюють території екологічних, наукових, культурних і ландшафтних цінностей.

В Заповідних областях охороняються відмінні ландшафти, різноманітні екосистеми і ділянки для задоволення потреб, пов'язаних з туризмом і відпочинком або можуть грати роль екологічних коридорів.

Зони Natura 2000 – це території, виділені в рамках європейської екологічної мережі для забезпечення їх постійної і належного захисту.

Пам'ятники природи – це окремі об'єкти живої і неживої природи або їх групи, які мають конкретні екологічні, наукові, куль-

турні, історичні або ландшафтні цінності і мають незвичайні індивідуальні особливості серед інших об'єктів, наприклад, високі дерева, джерела, водоспади, скелі, яри або печери.

Геосайти – це об'єкти, яких не видно на поверхні землі, але вони важливі для наукових і дидактичних цілей, де можуть бути знайдені геологічні утворення, накопичення копалин або мінеральних об'єктів, печер, кам'яних наносів під час підземних виробок. Геосайти включають в себе також області, в яких можуть бути знайдені залишки викопних рослин і тварин [14].

Екологічні зони – це залишки екосистем, важливих для збереження біорізноманіття, які повинні бути взяті під охорону - природні водойми, ділянки боліт, торфовищ, дюни, старі русла річки, оголення, тощо.

Декоративні природні комплекси – це фрагменти природного і культурного ландшафту гідного захисту через їх мальовничі або естетичні цінності.

Екологічне законодавство України.

В Україні сформовано екологічне право на принципі правового забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства та природи; забезпечення раціонального й ефективного використання природних ресурсів. В Україні розподіл природоохоронних територій дещо відрізняється від класифікації МСОП і складається з 11 категорій [4,9].

Таблиця 2

Класифікація природоохоронних територій України

Природоохоронні території України	
Природні території та об'єкти	Штучно створені об'єкти
Біосферні заповідники	Зоологічні парки
Природні заповідники	Дендрологічні парки
Національні природні парки	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва
Регіональні ландшафтні парки	Ботанічні сади
Заказники	
Пам'ятки природи	
Заповідні урочища	

Аналіз. Кожна з країн Європи має свою класифікацію природоохоронних територій. Що в подальшому не дає змоги об'єктивно оцінити природний потенціал кожної з країн. Тому запропоновано звести всі природні території до основних п'яти категорій природоохоронних територій МСОП (Міжнародного Союзу Охорони Природи), яка визнана у всьому світі національними урядами та світовими організа-

ціями рівня ООН, а також схвалена Конвенцією про біологічне різноманіття.

Порівняння природоохоронних територій Німеччини, Франції, Великої Британії та України наведені в таблиці 3. Класифікація природоохоронних територій України загалом дуже близька до категорій МСОП, хоча й має свою специфіку (табл. 3).

В ПЗФ України присутні аналоги всіх першим п'яти категоріям МСОП. Що ж стосується категорії VI «Територія охорони

ресурсів», то в ПЗФ України аналогів їй немає, хоча певні паралелі можна наводити з іншими територіями, що підлягають охороні. До останніх належать насамперед природоохоронні ліси групи I, частина експлуатаційних лісів групи II, експлуатація

яких здійснюється помірними темпами, а також території водозахисних зон.

Біосферні заповідники України не можна віднести до жодної з категорій, в зв'язку з тим що Категорія «біосферний

Таблиця 3

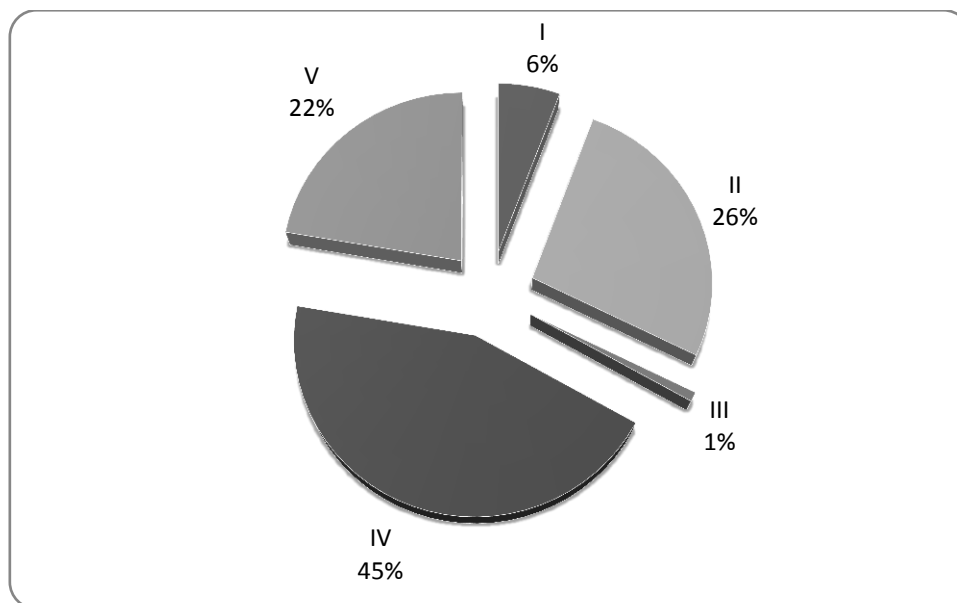
Природоохоронні території Німеччини, Франції, Великої Британії, Польщі та України за категоріями природно-заповідних території МСОП

№	Назва категорії	Природоохоронні території				
		Україна	Німеччина	Франція	Велика Британія	Польща
I	Територія суворої охорони	Природні заповідники	Заповідники	-		
Ia	Природний резерват суворої охорони				Національні природні заповідники	Заповідники
Ib	Територія для збереження дикої природи				Біосферні заповідники	
II	Національні парки	Національні природні парки	Національні парки	Заповідники, національні парки		Національні парки
III	Пам'ятки природи	Пам'ятки природи	Пам'ятники природи	Регіональні парки		Пам'ятки природи Геосайти
IV	Територія для збереження природних середовищ і видів	Заказники, заповідні урочища	Біосферні резервати	Природні резерви		Ландшафтні парки
V	Територія охорони ландшафту/ морська акваторія	Регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, зоологічні та ботанічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	Ландшафтні заказники	Заказники	Національні природні парки, ландшафтні території	Області заповідних ландшафтів; Екологічні області; Декоративні природні комплекси

заповідник», яка виділяється в Україні, відсутня у сучасній класифікації природно-заповідних територій за МСОП. Пояснюється це тим, що за Севільською стратегією (1995 р.), біосферні заповідники (резервати) ЮНЕСКО не розглядаються як природно-заповідні території. Разом із цим, в складі кожного біосферного заповідника є територія (функціональна зона) природного ядра, яка має статус природоохоронної території. Природоохоронні території певної категорії можуть входити і до складу буферної зони біосферного заповідника. От-

же, біосферний заповідник є поєднанням функцій збереження біорізноманіття і сталого суспільно-економічного розвитку, однак МСОП як природоохоронна територія не розглядається.

Штучно створені об'єкти, які входять до ПЗФ України, можуть розглядатися як території, де склалися гармонійні відносини між людиною та природним середовищем. Ці території становлять високу естетичну, культурну та/або екологічну цінність і через це підлягають охороні. Таке тлумачення штучно створених об'єктів ПЗФ загалом

I - Територія суворої охорони,
 II - Національні парки,
 III - Пам'ятки природи,
 IV - Територія для збереження природних середовищ і видів,
 V - Територія охорони ландшафту/морська акваторія.

Рис. 1 – Площа (%) природоохоронних територій України за категоріями МСОП:

збігається з визначенням категорії V МСОП.

Природоохоронні території Німеччини співпадають з категоріями МСОП та доповнює їх категорія «Біотопи, що охороняються законом», що служить для захисту і збереження природних ландшафтів з їх біорізноманітністю, забезпечення природного та екологічно безпечного туризму, а також природного і екологічно безпечного землекористування.

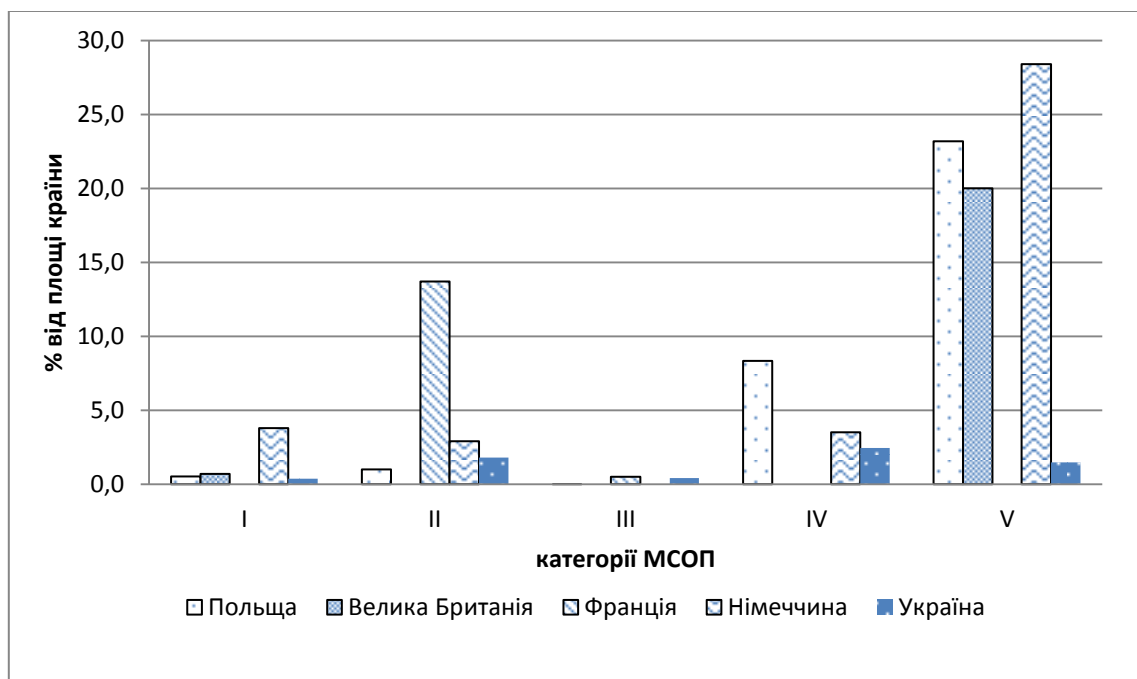
Природоохоронні території Франції не мають першої категорії МСОП, хоча мають великі території заповідників. Це поряд з тим, що заповідники Франції в своїй більшості не є чисто природними зонами в звичайному розумінні – на їх території активно розвивається туризм. Тому заповідники Франції разом з природними парками необхідно віднести до II категорії, а категорія I буде обнулятися.

Природоохоронні території Великої Британії не можливо віднести до II категорії, хоча вони мають велику кількість природних парків. У цій країні в парках охороняються не окремі компоненти природи, а в цілому весь сільський устрій життя корін-

них британців, які живуть на території парку з традиціями сільськогосподарського виробництва та організацією праці і побуту. Тому вони віднесені до V категорії МСОП.

Природоохоронні території Польщі мають всі категорії, що є в МСОП, але вони розширюються за рахунок таких незвичайних, як геосайти чи Natura 2000. Загалом, Польське екологічне законодавство має більшу різноманітність природоохоронних територій, ніж країни Західної Європи, у чому ближча до України.

Проаналізувавши природоохоронні території України, Німеччини, Франції та Великої Британії згідно критеріїв природоохоронних територій МСОП (рис. 2) встановлено що Німеччина є лідером в I та V категоріях, а екологічне право країни направлено на захист природи і підтримку природного розвитку незайманого довкілля, збереження окремих природних об'єктів і об'єктів культурної спадщини, розвитку різних форм рекреації, проведення наукових досліджень і екологічного моніторингу; здійснюється традиційна господарська діяльність в екологічно прийнятних формах і масштабах; особлива увага приділяється

Рис. 2 – Порівняння площі (%) природоохоронних територій Польщі, Великої Британії, Франції, Німеччини та України згідно критеріїв МСОП

підвищенню умов життя населення і формам господарської діяльності місцевого населення.

В зв'язку з тим що національні природні парки Великої Британії відносяться до категорії **V** МСОП, ця країна також має високі показники в категорії **V** МСОП, а екологічне право цієї країни спрямоване на збереження окремих природних об'єктів і об'єктів культурної спадщини та розвиток рекреації.

Франція є лідером в категорії **II** МСОП і розвиває національні парки, що служать для збереження природних територій в наукових, освітніх і рекреаційних цілях з жорстко лімітованим використанням окремих видів природних ресурсів.

Україна має дуже низький відсоток заповідності території серед країн Європи і повинна його поступово збільшувати. За результатами досліджень, в Україні існує нагальна потреба у зростанні площі природоохоронних територій в категоріях **I** та **III**

Україна, на жаль, не має високих показників згідно категорій МСОП в порівнянні з європейськими країнами. Але якщо розглянути природоохоронні території України окремо, то 45% площі від загальної площі природно заповідного фонду України відноситься до **IV** категорії МСОП. Це свідчить про підтримку біологічного різноманіття і управління природними процесами з метою ефективного збереження місць проживання різних видів рослин і тварин і для примноження їх чисельності, для здійснення наукових досліджень, екологічного моніторингу, роботи по природоохоронній освіті, туризму.

Висновки

МСОП, а саме територій суворої охорони (заповідники) та пам'ятки природи. Для Франції необхідно створювати природоохоронні території, які відповідатимуть **I** категорії МСОП, а для Великої Британії – **III** категорії МСОП.

Література

1. Винтер Г. Окружающа середина, ресурси, біосфера: Представлення о природі и праві// Экологическое право. 2001. №3. С. 30-36.
2. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник./За заг. ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. К.:2003.-306с.
3. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б.Г. Проць, І.Б. Іваненко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу – Львів: Гриф Фонд, 2010. 92 с.
4. Кушнірук Ю. С., Яковишина М. С. Конспект лекцій з дисципліни «Екологічні мережі» Рівне: НУВГП, 2011.38 с.
5. Національна стратегія зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій України. Київ: Міністерство охорони навколишнього природного середовища, 2009. 35с.
6. Про екологічну мережу України [Текст]: закон України від 24 червня 2004 р. N1864-IV// Відомості Верховної Ради. 2004. № 45.
7. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки [Текст]: закон України від 21 верес. 2000 р. N1989 //Відомості Верховної Ради України. 2000. N 47. ст. 405.
8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Текст]: Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818 - VI// Відомості Верховної Ради України. 2011. № 26.
9. Території та об'єкти ПЗФ України [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.pzf.menr.gov.ua>
10. Les reserves naturelles. [Електронний ресурс]. – URL: http://droitnature.free.fr/Shtml/Es-pProtege_RN.shtml
11. Loi n° 2002-276 du 27 février 2002 relative à la démocratie de proximité (1). [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000593100>
12. Parcs nationaux de France. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parcsnationaux.fr/>
13. Forms of nature protection. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.gdos.gov.pl/forms-of-nature-protection>
14. Formy ochrony przyrody w Polsce. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.wlin.pl/las/lesnictwo/ochrona-srodowiska-w-polsce/formy-ochrony-przyrody-w-polsce/>

Надійшла до редакції 22.10.2016